

УДК 82.0: 821.161.2

Кузь Валентина**ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
У ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ**

Ім'я О. Звичайної, О. Мак нині призабуто, твори для сучасного читача, як і раніше, залишаються «terra incognita». Тому наша стаття є спробою наблизитися до постаті письменниць, стисло розкрити окремі аспекти творчої роботи. Із причин соціально-політичних, історично-глобальних зрушень вони змушені були емігрувати на Захід, де розкрився талант. Дослідження окреслює проблему національної ідентичності в жіночій прозі.

Ключові слова: повість, національна ідентичність, мотиви, час і простір, наратор.

Кузь В.**ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
В ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ**

Имена Е. Звычайной, О. Мак сейчас подзабыты, произведения для современного читателя, как и раньше, остаются «terra incognita». Поэтому наша статья является попыткой приблизиться к личности писательниц, кратко раскрыть отдельные аспекты творческой работы. По причинам социально-политических, историко-глобальных сдвигов они вынуждены были эмигрировать на Запад, где раскрылся талант. Исследование определяет проблему национальной идентичности в женской прозе.

Ключевые слова: повесть, национальная идентичность, мотивы, время и пространство, рассказчик.

Kuz V.**THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY IN THE WOMEN
LITERATURE OF UKRAINIAN DIASPORA**

The name O. Zvychnayna, O. Mak is now forgotten, works for the modern reader remain «terra incognita». Therefore, our article is an attempt to get closer to the figure of writers, to briefly reveal some aspects of creative work. Due to socio-political, historical and global changes, they were forced to emigrate to the

West, where talent was revealed. The research outlines the problem of national identity in women's prose.

Key words: *story, national identity, motives, time and space, the narrator.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Феноменальною рисою українського етносу є вроджений талант до відтворення. Доведено, що означений феномен породжує трансформацію етносу із спільної групи людей, міцно об'єднаних соціальними й природними факторами, у націю. Остання визначається спільністю етносу, об'єданого довкола головних ознак – мова, територія, культура, історія, економічний складник. Проблема ідентичності (тотожності) привертає увагу істориків, філософів, психологів, літературознавців, конфліктологів та ін. Відтак латинський термін «ідентичність» поліаспектний, загальнонауковий, і містить у собі ідею постійності, спадкоємності індивіда і його самосвідомості. Актуальною є тема, винесена в заголовок статті, оскільки національна ідентичність у діаспорній жіночій прозі досі перебуває поза науковою рефлексією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд останніх публікацій засвідчує, що в українській і зарубіжній літературі тема ідентичності знаходить широке висвітлення. Зокрема, Г. Косарева розглядає проблему ідентичності персонажів у часопросторових площинах в українсько-польській сучасній прозі (на матеріалі роману Юрія Винничука «Танго смерті» та повісті Лукаша Сатурчака «Galіція»), О. Зварич акцентує увагу на історичній свідомості в прозі Ю. Косача в аспекті національної ідентичності, В. Муқан проаналізував проблему національної ідентичності за творами М. Куліша і Т. Шевченка, О. Міллер у дисертації науково потрактувала модуси ідентичності в художній прозі письменників, які належали до Мистецького українського руху, О. Свириденко присвятила свою статтю українській національній ідентичності та її характеристики в епістолярній спадщині О. Стороженка. Цікаве також дослідження Марка Андрейчика, літературознавця і перекладача із США, який є адміністратором Програми українських студій Інституту Гаримана (Harriman Institute) у Колумбійському університеті й водночас працює викладачем української літератури відділення слов'янських мов та літератур. 2005 року він здобув докторський ступінь із української літератури в Торонтському університеті. Науковець, працюючи над перекладами творів сучасних українських літераторів (К. Москальця, В. Неборака, Ю. Андруховича, І. Малковича, О. Лишеги, Г. Чубая, С. Жадана, А. Бондаря, Д. Лазуткіна, Т. Прохаська), досліджує прозу мовної ідентичності.

Розглядаючи творчість І. Костецького, дослідниця О. Полюхович за-примітила, що «мінливість, несталість ідентичності в текстах Ігоря Костецького пов'язані з темами імені (подвійної ідентичності), гри та творення власного образу персонажа як елемент стилю, чину та споглядання, «уявної» ідентичності» [6, с. 64]. Зигмунт Бауман мислить ідентичність як витвір мистецтва, «який ми прагнемо створити з крихкого «матеріалу» життя» [10, с. 82]. З. Бауман до визначення ідентичності в літературному творі підходить спрощено, указуючи лише на феномен фікції, вигадки (fiction) [11, с. 20], тобто вигаданої історії «ідентичностей», пов'язаної з колом – від появи людини на світ і аж до її останнього подиху. Як бачимо, дослідники щодо визначення ідентичності особистості в художньому творі підходять із різних наукових позицій.

Мета статті – на конкретних прикладах жіночої української діаспорної прози виявити проблему національної ідентичності, її художню реалізацію.

Вклад основного матеріалу. Жінки-письменниці української діаспори Л. Драгоманова, О. Мак, А. Цівчинська, Олена Звичайна (Дельгівська), О. Копач, Д. Гуменна, Лада Горлиця (О. Костюк), В. Вовк, Л. Коваленко, Леся Богуславець (О. Ткач), Л. Палій, Ганна Черинь (Галина Паньків), Діма (Діамара Ходимчук), Г. Лашенко, Леся Храплива, О. Цегельська та інші в умовах поліетнічної культури не схибили з обраного шляху, не примножували славу чужомовної культури, а моделювали високохудожні твори українською мовою далеко від Батьківщини, рідної землі. Такий факт свідчить про їхню самосвідомість, схильність до осмислення, заґрунтованості власного Я-его на національній основі.

Деякі науковці зацентровують увагу на суто феміністичному аналізі творів. Так, французька письменниця й дослідниця Монік Віттіґ заявляє, що «теорія та практика жіночності мусить фокусуватися на самих жінках, а не на їхніх відмінностях від мужчин чи чоловічих уявленнях про них» [14, с. 366], у такий спосіб продукуючи теорію «відчуженого» осмислення чоловічого художнього тексту, а також закликає базувати свої умовисновки на суто жіночому тексті. З нашого погляду, у певному сенсі поструктуралісти мають рацію, коли відкидають поділ художнього тексту на «чоловічий» і «жіночий», бо, на їхню думку, жінка й чоловік – суто культурні конструкції, відтак окремішня точка зору в культурному просторі не повинно домінувати, гендерні стереотипи мають зникати перед витвором мистецтва. М. Еванс, на основі досліджень Гелен Сиксу доводить, що: «Ніхто

більше не може говорити про «жінку» чи «чоловіка» без того, щоб не опинитися в ідеологічному театрі, де зростання репрезентацій, образів, віддзеркалень, міфів, ідентифікацій трансформує, деформує й переробляє всі концептуалізації докорінно» [13, с. 204–205]. Отже, виходить, якщо в літературному творі превалює емоційна тональність, то такий текст варто віднести до жіночого, мовляв, усі жінки емоційні, то й текст має відповідні ознаки. Звичайно, то хибна думка.

Проаналізована художня проза Ольги Мак яскраво виражена важеною думкою щодо національної ідентичності персонажів-українців. Наприклад, у казці «Морозні візерунки» (написана в грудні 1946 р.) оповідач увиходить у країну Володарки Ночі. Неприємні відчуття, темінь, у якій мертвий ліс і мертві квіти. Немає руху, не чути звуку жодного, немає ні рожевого ранку, ні золотого полудня. Тут сидить Царівна Воля у підземеллі й плете золоту сітку спогадів. Визволяти Волю батько й мати благословили трьох синів-соколів. Письменниця застосовує нестандартний прийом для казки: вона руйнує традиційну сюжетну форму, увівши в розповідну канву елементи філософської медитації, паратексту (післямова автора), пряме звертання до читача як ознаку ігрового простору: «А що ж далі? – питає читач. Казка ще не скінчена, читачу. Царівна ще й досі у підземеллі царства Ночі, шляхетні лицарі в дорозі. Але – чуєте? – часом уже доносяться відголоски боротьби в зачарованій країні. І ми віримо, що лицарі перейдуть глибокі ріки і непролазні ліси, перевалять за високі гори, розженуть привидів, врубаються у скляні хаші, проложать дорогу до башти й визволять царівну Волю! І засяє над похмурих Царством знову Сонце, щезне мла, сувора цариця відступить назавжди далеко на північ, на самий край землі, а Воля в супроводі Невтомних, Відважних і Чесних лицарів, керованих Мудрістю і Любов'ю, підуть назустріч майбутньому, а саме минуле ляже золотою сіткою спогадів» [4, с. 4].

Надіславши В. Мацьку електронний варіант казки, дочка письменниці Мирослава Гец у листі (28.03.2018) подала таку примітку: «Морозні візерунки» – це був перший твір з-під пера Ольги Мак, що з'явився друком. Дослівно з пера, бо був писаний рукою, таким пером, що мочалося в чорнило, і тому авторка, виславши оригінал до видавництва, залишилася без копії. Вона зберегла часопис, у якому він був надрукований, щоб мати свою копію». Додамо, що перша казка прозаїка має суто національні ознаки. У творі ясно розпрозора національна ідентичність, виражена в ракурсі прихованого співчуття центрального персонажа-оповідача за долю української нації як єди-

ного цілого. Утративши Батьківщину, авторка засобами художнього слова втілила образ України в казковому персонажі Царівни Волі, яка є замкненою, а сила зла – Володарка Ночі. Однак, як і кожна казка завершується щасливо, так і в «Морозних візерунках» авторка сподівається, що в Україну прийде та жадана пора, коли «засяє над похмурим Царством знову Сонце, щезне мла, сувора цариця відступить назавжди далеко на північ», бо ж відважні лицарі «проложать дорогу до башти і визволять царівну Волю!». Для головного героя твору увесь світ постає як уява. Означений тип ідентичності базується на вмінні персонажа бодай уявно переосмислювати власне «Я» в кризовій ситуації. Дорога також є своєрідним домом. Авторка, як і її персонажі, перебуває на шляху істини, пошуку притулку. Філософ М. Гайдеггер розмірковує над проблемою дороги істини, подаючи приклад: «Водій вантажівки знаходиться вдома на дорозі, на своєму шляху, хоча й там він позбавлений притулку» [12].

Художнє відтворення означених ситуацій, характерне для прози такого гатунку й нерозривно пов'язано з національною свідомістю, перевіркою на стійкість моральних принципів, патріотичних почувань, належності до свого народу, рідної землі. Ю. Кушаков вирізняє три ступені свідомості: «чуттєва вірогідність», «сприйняття» та «розсудок» [3, с. 13]. Усі три ступені свідомості персонажа оприсутнено в історичній казці О. Мак «Як Олег здобув Царгород», у якій зазначено, що «по Аскольдові й Дирові став князем на Русі, у Землі Полянській, малий князь Ігор» [5, с. 5]. Його дядько Олег допомагав племіннику відбивати ворожі наскоки. Своє військо до Царгорода Олег відпровадив Чорним морем. У казку «вживлюється» морський Ненаситець, із яким Олег веде мову, неначе з живою істотою. Ненаситець відчиняє кам'яні брами. Морські царі Посейдон, Стрибог усіляко сприяють воїнам благополучно допливти до Царгорода, перемогти греків та ще й викуп дорогий узяти в царя-кривдника. Русичі-переможці на чолі з Олегом підійшли під самі мури Царгорода. Навпроти них «виходить грецький цар князя Олега вітати, віддає йому ключ від Царгороду», просить подарувати їм життя. На такі слова Олег відповідає: «Ми переможених не вбиваємо, але за заподіяні нам кривди розлічитись і договір на письмі списати мусимо» [5, с. 28]. У такий спосіб (засобами історичної казки) авторка прищеплює юним читачам любов до рідної землі, її героїв. Виховуючи національну гідність, прозаїк намагається вплинути на формування національно-патріотичного почуття, гордості за наших предків-русичів. Юні читачі хочуть бути схожими на позитивних героїв, любити свій край, свій народ, Україну.

За визначенням В. Чупири, «кристалізація нації починається з консолідації спільноти, усвідомлення спільних інтересів, створення системи представництва й самоорганізації – громадянського суспільства. Саме ефективність громадянської самоорганізації спільноти, за сприятливих обставин, може принести політичні плоди – державу. Таким чином, *нація – це сукупність соціально-економічних, культурних і політичних відносин, що консолідують певне суспільство і створюють нову ідентичність*. Це суспільство, що усвідомлює себе нацією, може мати переважно *моноетнічну основу*, а може мати й *поліетнічну основу*» (курсив В. Чупири. – В. К.) [7, с. 149]. Ніби опонуючи В. Чупірі, Б. Явір резюмує: «Ідентичність набувається людиною в ході індивідуального розвитку і є результатом психологічних процесів самоусвідомлення, соціалізації, ідентифікації, особистісної інтеграції тощо. У міру засвоєння індивідом соціокультурних зразків, норм, цінностей, прийняття і засвоєння різних ролей у взаємодіях з іншими людьми його самоідентифікації змінюються» [9]. Покликаючись на курс лекцій «Проблеми культурної ідентичності» авторства Н. Мадей, Б. Явір указує на три основні різновиди ідентичності: психофізіологічну, соціальну і особисту (самоідентичність). Найпоширеніше є соціальна ідентичність, яка має кілька видів: амбівалентна (хитка), групова, етнічна, національна (приналежність до нації-держави), політико-громадянська, просторово-територіальна (локальна, територіальна, геополітична, а також ідентифікація особистості як громадянина світу), релігійна, соціокультурна ідентичність [9]. В. Євтух етнічну ідентичність поділяє на такі різновиди: гібридна (наприклад, україноканадець), етноцентрична, ієрархічна (гніздова), мультиідентичність, «плаваюча», розмита (розсіяна, наприклад, слабкі етнічні почуття), субідентичність, трансетнічна ідентичність та ін. [1, с. 155–157]. У нефікційній діаспорній прозі, зокрема в щоденнику Д. Гуменної, національна ідентичність прочитується в здатності підтримувати послідовний наратив приналежності до українського етносу, підтримувати історію власного «Я». Прибувши до Нью-Йорка, потрапивши у свіже середовище, письменниця розчарувалась, про що 14 травня 1951 р. зафіксувала: «У цю Америку приїхала, як у новий світ, а він виявився старим. Ті самі люди, ті самі болячки» [8, арк. 15]. Для неї сформовані переконання є базою самоідентифікації, від яких нелегко відмовитись.

Особиста самоідентичність персонажа Ольги Петрівни Безрідної, члена партії з 1917 року (повість «Селянська санаторія» Олени Звичайної), різко змінюється, образно кажучи, на всі 180 градусів,

під впливом засвоєння й переоцінки соціокультурних зразків, норм, цінностей. Будучи активним агітатором обкому партії, вона на початку 30-х років агітувала за колгоспне будівництво, комуністичний рай на землі настільки, що навіть не мала часу доглянути хворого батька, який помер, а поховали сусіди. В одному із сіл зустріла бабцю Чуйчиху, яка добре знала фельдшера Безвідного. Бабця присоромила Ольгу Петрівну такими словами: «А яблучко то від яблінки як далеко відкотилося... Подумай, що робиш! Схаменися, дочко!» [2, с. 98]. Партійний функціонер сіла в сани й поїхала в інше село. Там її наздогнала телеграма, щоб провела роботу і в своєму рідному селі. Після слів Чуйчихи її екзистенційний світ сповнився неспокоєм, тривогою, сором обпікав обличчя. Аби не їхати у своє село, для цього має бути вагома причина. Уночі вона лягла на сніг, і на ранок мала двостороннє запалення легенів. Довго лікувалась. Туберкульоз легень давав про себе знати. Путівки не могла дістати. І вона зрозуміла: її партія використала, а як захворіла, то й нікому не потрібна. Про все це розповіла перед смертю дівчині Уляні. Лікар Підгасцький у розмові з Улянкою сказав: «Я відчув, що ви не тільки полтавчанка родом, себто моя землячка, але й українка... Я переконаний, що саме це єднало Вас з Ольгою Петрівною» [2, с. 187–188]. Прикметно, що несприйняття різних ролей Я у взаємодії з Іншим призводить головного героя повісті до зміни самоідентифікації. Головна тема твору О. Звичайної – проблема національної ідентичності в тоталітарному суспільстві.

Утиски рідної мови, культури, репресії, голодомори, несправедливість, неприйнятних цінностей, ідей, комуністичних приписів призвели до загостреного відчуття консолідації нації: на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року виборці проголосували за суверенну Українську державу.

Отже, духовно-ціннісний вектор української національної ідентичності висвітлено в художній структурі літературних казок Ольги Мак, повісті О. Звичайної. У повісті головною ознакою національного буття є розрив традиції, який спровокований революцією 1917 р., приходом до влади більшовиків. Україна випала з власного часу, почалось деструктивне затирання пам'яті про все українське під протекторатом більшовицької партії, яка взяла курс на побудову комунізму. Такий феномен був одним із чинників, що характеризував колоніальний статус українського провінційного суспільства у складі СРСР. Однак, за версією О. Звичайної, не всі партійці вірили в загірну комуну, серед них літературні персонажі Ольга Безвідна, лікар Підгасцький і десятки тисяч студентів, подібних до Уляни. За автор-

ською версією, у їхній свідомості відкрито переважають антиколоніальні тенденції мислення, вони добре обізнані з історією України, її минулим, культурою, звичаями і традиціями рідного народу, що є фундаментальною опорою збереження національної ідентичності.

Література:

1. Свтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ: «Фенікс», 2012. 396 с.
2. Звичайна О. Селянська санаторія. Вінніпег: Тризуб, 1952. 220 с.
3. Кушаков Юрій. Витік і таємниця Гегелевої філософії. *Гегель. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук ; наук. ред. пер. Ю. Кушаков*. Київ: Вид.-во Соломії Павличко "Основи", 2004. С. 9–15.
4. Мак О. Морозні візерунки. *Нові дні*. 1947. 7 січня. С. 3–4.
5. Мак О. Як Олег здобув Царгород. Торонто : Об'єднання працівників літератури для дітей і молоді, 1989. 32 с.
6. Полюхович О. «Плинна» ідентичність у прозі Ігоря Костецького. *Наукові записки. Том 150, Філологічні науки (Літературознавство) / Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2013. С. 64–69.
7. Чупира В. Концептуальні підходи до українського націогенезу в працях дослідників з української діаспори. *Українська діаспора: проблеми дослідження : тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острог / МОН України, Нац. ун-т «Острозька академія», Укр. історичне тов-во. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. С. 147–149.*
8. Щоденник Докії Гуменної. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф.234. Од. зб. 1. Арк. 15.
9. Явір Б. Ідентичності. URL: <https://zbruc.eu/node/29060> (дата звернення: 27.03.2019).
10. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press, 2000. 240 p.
11. Bauman Z., Benedetto V. *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge ; Malden, MA : Polity Press, 2004. 140 p.
12. Heidegger M. *Building Dwelling Thinking. Poetry, Language, Thought ; translated by Albert Hofstadter*. New York, 1971. URL: http://www.wwf.gr/images/pdfs/pe/katoikein/Filosofia_Building%20Dwelling%20Thinking.pdf (дата звернення: 29.03.2019)
13. Evans M. N. *Fits and Starts: A Genealogy of Hysteria in Modern France*. Ithaca: Cornell Univ. Press, 1991. 318 p.
14. *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory / Ed. by Elaine Showalter*. New York: Pantheon, 1985. 403 p.